

noun predicate / compound verb predicate / double predicate, compound subject – simple verb predicate / compound noun predicate / compound verb predicate / double predicate), their morphological expression and categorical specificity; to determine the regularity of patterns of the subject and predicate depending on the character of the homogeneous parts of the sentence, on subordinate parts of the sentence, and on the word order in the sentence; to observe the peculiarity of using prepositional and unprepositional cases with proper copulas, improper copulas and context copulas.

Results: Particularities of the combination of main sentence parts are caused by such factors as: 1) semantic, structure and morphological manifestation of the subject; 2) semantic-syntactic relations between the homogeneous subjects (if to speak about a sentence with homogeneous subjects); 3) tense and voice categories of simple verb predicates; 4) means of copulas and near-copulas components; 5) the impliction / explicitation of the copula; 6) the parts of speech belonging to the near-copulas component in the structure of compound noun predicate / double predicate; 7) the word order (direct / indirect) of the main sentence parts.

Keywords: syntactic connection, predicative syntactic connection, double-syntactic connection, form of the predicative syntactic connection, coordination, juxtaposition, gravitation.

Матеріал надійшов 30.06.2016

УДК 81'367.335.2:811.161.2

Онатій А. В.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ЗАЙМЕННОКОВО-СПІВВІДНОСНИХ РЕЧЕНЬ: ТРАДИЦІЯ ТА НОВАТОРСТВО

Статтю присвячено аналізу еволюції синтаксичних підходів до визначення та класифікації займенниково-співвідносних речень у системі української мови. Визначено ключові погляди, що стали підґрунтям сучасних уявлень дослідників про займенниково-співвідносне речення.

Ключові слова: складнопідрядні займенниково-співвідносні речення, симетричні речення, несиметричні речення, корелятивний блок, корелятивна пара.

Займенниково-співвідносні речення (далі – ЗСР) стали об'єктом окремих наукових розвідок у другій половині ХХ століття, проте навіть у граматиках зламу ХІХ–ХХ століть натрапляємо на міркування дослідників щодо їхньої специфічної структури. Лінгвістичний статус ЗСР досі потребує уточнення, адже по-різному мовознавці окреслюють як дефініцію речень, так і місце в класифікаційній системі [2; 5; 7; 13].

Мета цієї статті – простежити еволюцію поглядів синтаксистів на займенниково-співвідносні речення від витоків до сучасних потрактувань.

Перші згадки про речення, у яких «підрядне присудкове приєднано до головного за допомогою відносних займенників, що належать обом частинам» [3, с. 216], фіксуємо в праці М. І. Греча, датованій 1827 роком [3, с. 216]. Автор наводить приклади: *Те, про що ви говорите, давно*

мені відомо; *Ось друг, якого я шукав*. Очевидно, класифіційний підхід на цьому етапі розвитку синтаксису не застосовано, проте можна констатувати, що М. І. Греч уперше засвідчує наявність у мові таких конструкцій, які називаємо займенниково-співвідносними реченнями, зараховуючи їх до «речень із граматичним зв'язком» (у сучасному розумінні – складнопідрядні речення) на противагу «реченням із логічним зв'язком» (складносурядні конструкції) [3, с. 248].

Представник логіко-граматичної школи граматики І. І. Давидов, спираючись на класифікацію складнопідрядних речень Ф. І. Буслаєва, позначає речення із займенником у головній частині як «підрядні образності» – підгрупу обставинних речень способу дії та стану. Мовознавець зауважує, що диференційною ознакою цих конструкцій є «наявність такого наслідку, котрий пояснює силу вияву присудка головної частини складнопідрядного речення за допомогою конструкцій *так – що, настільки – що, так – щоб, стільки – щоб*» [4, с. 349]. Автор уперше звертає увагу на наявність опорного блоку в реченнях із займенниковим словом у головній частині. Припускаємо, що це перша фіксація корелятивних несиметричних пар сполучних засобів у слов'янській граматиці.

Важливим етапом потрактування прономінативно-співвідносних речень стала «Українська граMATика» С. Й. Смалю-Стоцького 1919 року. Автори описують значну кількість прикладів ЗСР у межах присудкових, підметових, предметових та прислівникових речень, зауважуючи особливості вживання сполучних засобів: «відносні речення вводяться займенниками і прислівниками *котрий, який, чий, хто, що, чим, де, як, відки, куди: Кожен любить той край, де родився*» [11, с. 164]. Підхід С. Й. Смалю-Стоцького поєднує логіко-граматичний та формально-синтаксичний аналіз, що є значним кроком до осмислення ЗСР як формально-граматичного типу речень.

У «Граматиці української мови» (1919 р.) В. І. Сімович розглядає ЗСР як різновиди прислівних (обставинних): місцевих (*Куди вони йдуть, там бори гудуть*), часових (*Що гойднеться павук, то нитка порветься, й павук упаде*), способових порівняльних (*Золото не сяє так на золотих перстнях, як сяють дівчата на воді й над водою*), наслідкових (*Поле праці таке широке, що й твій зір не осягне*). Мовознавець акцентує увагу на наявності в головній частині речення слів, що корелюють із засобами зв'язку. Наприклад, прислівні (обставинні) наслідкові речення «починаються сполучниками *що, що*

аж, щоб, а в головному реченні містять слова: *так, такий, так дуже, стільки, так багато* та ін.» [10, с. 414]: *Пугач Турові так одважив кием по плечах, що аж кістки захрумтіли* (П. Куліш); *Панну в жупані, таку кралю висватали, що хоч за гетьмана, то не сором* (Т. Шевченко). Автор також звертає увагу на «порівняльні речення, які можна пізнати по слівцях, що вказують на скількість: *скільки – стільки, чим – тим, не так – як*» [10, с. 414]. Уперше було описано механізм формування корелятивних блоків, що є основою побудови формальних моделей ЗСР.

Праця В. І. Сімовича ознаменувала продуктивний розвиток формально-граматичного підходу в українському синтаксисі першої половини ХХ століття. Це дало поштовх розвитку вчення про сполучні засоби, за значеннєвим поділом яких мовознавці виокремлювали окремі типи речень. У «Курсі сучасної української літературної мови» (за редакцією Л. А. Булаховського) ЗСР розглянуто з-поміж складних речень з підрядними сполучниками та сполучними словами. Автори аналізують речення, у яких «підрядне тільки конкретизує член головного речення, виражений займенником чи займенниковим прислівником. Ці займенники чи прислівники називаються вказівними словами» [6, с. 146].

Першою студією, в якій вжито термін «займенниково-співвідносні речення» та здійснено спробу класифікації цих одиниць, є розвідка М. С. Поспелова (1959 р.) [9]. Мовознавець виокремлює (за структурно-семантичним критерієм) займенниково-співвідносний тип з-поміж складнопідрядних речень одночленної (нерозчленованої, стягнутої) структури (за якої підрядна частина стосується конкретного слова головної). Він відзначив наявність препозиційних та постпозиційних структур цього типу (відповідно до розташування підрядної частини). Проте автор не розмежував семантичні типи, адже «семантична єдність відносного і співвідносного слова у цих конструкціях має абстрактний характер, виражаючи єдність суб'єкта, об'єкта, предиката, місця, часу тощо» [9, с. 23].

Зваживши на семантичний аспект, вчення М. С. Поспелова розвинув І. Г. Чередниченко в роботі «Складнопідрядні речення в сучасній українській мові» (1959 р.) [14]. Дослідник звернув увагу на речення із причленною підрядністю, з-поміж яких – призайменникові конструкції: «Їхні функції різноманітні, залежно від синтаксичної ролі пояснюваних займенників та їхніх семантичних особливостей». Відповідно до функції займенникових слів у реченні, мовознавець пропонує виокремити речення із

формально-субстантивними членами (*У захваті дивилася з натовпу Вутанька на свого Леоніда, щаслива й горда за нього, який належав зараз усім своєю мужністю*), із підрядно-займенниковими зв'язками (*Всі, хто тільки міг, висипали з загонів*) та речення із підкреслювано-наголошеними формальними означеннями та обставинами (*Вільний час він витрачав на розгадування таємниць тих сортів скла, яких у нас тоді не вміли*). Автор застосовує критерії логіко-граматичного, формально-граматичного та семантико-синтаксичного підходу в одній класифікації, тому його теорія видається суперечливою. Подекуди фіксуємо також різне трактування (у межах присубстантивних та займенниково-співвідносних) речень з іменником у головній частині (наприклад, *Такий страх обгортав його, якого він не пригадував в дитинстві навіть*). Незважаючи на вразливі місця, класифікація І. Г. Чередниченка стала першою спробою багатоаспектного аналізу займенниково-співвідносних речень, що спричинило активізацію уваги дослідників та появу знакових підходів, актуальних до сьогодні.

Підходи М. С. Поспелова та І. Г. Чередниченка у 60–70-х роках розвинув Л. Ю. Максимов [8]. У класифікації мовознавця, котрий застосовує багатовимірний аналіз, ЗСР формують два окремих типи нерозчленованої структури (з-поміж п'яти типів загалом). До першого Л. Ю. Максимов зараховує прономінативно-співвідносні речення, до другого – прономінативно-сполучникові співвідносні.

Переламною в уявленнях про речення займенниково-співвідносного типу стала теорія В. А. Белошапкової [12]. Мовознавець дослідила об'єкт із позицій різних аспектів: власне-структурного (відкритість / закритість, засоби зв'язку), структурно-семантичного (нааявність семантичних сполучників), власне-семантичного (специфіка лексичного змісту речень). Диференційною ознакою ЗСР В. А. Белошапки вважає характер зв'язку між співвідносним словом і підрядною частиною, що зумовлений функцією співвідносного слова, а саме типом його відношення до змісту підрядної частини. Зважаючи на це, вона пропонує виокремлювати три різновиди займенниково-співвідносних речень: *ототожнювальні* (у цих реченнях можуть функціонувати будь-які співвідносні слова, крім семантично спустошеного вказівного займенника «те» і стійких сполук «до такої міри», «до того», «таким чином»; як сполучникові засоби вживаються лише відносні займенники, відповідні за семантикою співвідносному слову): *Той, хто йшов попереду, мовчав;*

фразеологічні (у цих конструкціях обмежений вибір співвідносних слів із означальним значенням і сполучних засобів (переважно асемантичні сполучники «що», «щоб» та сполучники, що виражають ірреальність порівняння – «наче», «мов», «ніби»): *Він так втопився, що ледве доплентав до хати; вміщувальні* (мають максимальну кількість сполучних засобів і мінімальну кількість співвідносних слів (семантично знівельований вказівний займенник «те»): *Те, що він рано почав працювати, допомогло йому пізнати життя і людей*. Запропонований тричленний розподіл ЗСР науковці використовують до сьогодні [2; 5; 7].

Перший в українській лінгвістиці детальний комплексний аналіз займенниково-співвідносних речень здійснила С. В. Ломакович, застосовувачи формально-граматичний та семантико-граматичний підходи [7]. Мовознавець з'ясувала диференційні ознаки «особливого структурно-семантичного типу складнопідрядних речень української мови» [7, с. 29] та здійснила спробу класифікації. Узавши за основу дослідження В. А. Белошапкової, С. В. Ломакович проаналізовані одиниці розподіляє в межах трьох структурно-семантичних типів: ототожнювальних, фразеологічних та вміщувальних речень. Уперше автор доводить доцільність виокремлювати речення симетричної та несиметричної структури, щоправда, трактує їх за принципом невідповідності кількості пропозицій формальної будови речення.

Класичною для сучасної категоризації займенниково-співвідносних речень є класифікація І. Р. Вихованця [2]. Як і С. В. Ломакович, дослідник уводить критерій симетричності. Проте трактує його як специфіку поєднання співвідносних слів і засобів зв'язку (семантичну відповідність чи невідповідність корелятивної пари). І. Р. Вихованець виокремлює речення симетричної структури (відповідають ототожнювальним у класифікації В. А. Белошапкової) та 2 типи речень несиметричної структури, що мають ознаки фразеологічних та вміщувальних конструкцій.

Новий погляд на класифікацію ЗСР пропонує Р. О. Христіанінова в дисертації «Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові» [13]. Застосовувачи формально-синтаксичний та семантико-синтаксичний підходи до аналізу складнопідрядних речень, авторка виокремлює речення типової формальної структури, катафоричні та приєднувальні складнопідрядні речення. Займенниково-співвідносні конструкції утворюють другий тип речень. Дослідниця вважає, що цілком правомірним постає аналіз ЗСР крізь призму опозиції симетричних

(для яких характерна семантична однорідність співвідносних і сполучних слів, а також повне уподібнення семантики підрядної частини значенню опорного співвідносного слова) та несиметричних (не мають семантичної однорідності, між співвідносним словом і підрядною частиною можлива як безпосередня, так і опосередкована кореляція) речень з прислівно-корелятивним зв'язком. У межах формально-граматичних моделей дослідниця виокремлює різновиди речень за значенням (предметні, причинові, цільові, допустові, відповідності, кількісно-характеризаційні, якісно-характеризаційні тощо). На сьогодні класифікація ЗСР Р. О. Христіанінової є найбільш розгалуженою й детальною.

Підсумовуючи, варто зазначити, що підходи, поширені в синтаксисі до кінця 50-х років ХХ століття, не враховували значення співвідносних слів у формуванні окремого різновиду складно-підрядних речень, а спиралися на ті відношення між змістом головної та підрядної частин, які

формуються без участі займенниково-кореляційного синтаксичного механізму. ЗСР у синтаксисі кінця ХІХ – середини ХХ століття було досліджено в межах традиційних логіко-граматичних (підметових, присудкових, додаткових тощо) та формально-граматичних типів. Період від 50-х років до кінця ХХ століття продемонстрував активний розвиток різних синтаксичних підходів: семантико-синтаксичного, комунікативного, багатоаспектного аналізу. Саме тоді вперше було зафіксовано термін «займенниково-співвідносні речення» в межах речень нерозчленованої структури. На зламі ХХ–ХХІ століть було розроблено перші багатоаспектні класифікації ЗСР та досліджено семантико-синтаксичні типи симетричних та несиметричних одиниць. Перспективу подальших досліджень убачаємо в розробці комплексної кваліфікації ЗСР, зокрема, особливої уваги потребують несиметричні речення, адже в науковому дискурсі до сьогодні вони ґрунтовно не досліджені.

Список літератури

1. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис / Ф. И. Буслаев. – М. : Директ-Медиа, 2009. – 289 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Греч Н. И. О сочетании предложений / Н. И. Греч // Практическая грамматика русского языка. – СПб. : Изд-во тип. СПб. восп. дома, 1834. – С. 357–420.
4. Давыдов И. И. Выражение отношений понятий предложениями, или предложение сложное / И. И. Давыдов // Опыт общесравнительной грамматики русского языка. – СПб. : Тип. Акад. наук, 1854. – С. 352–383.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
6. Курс сучасної української літературної мови. Т. 2 : Синтаксис / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. шк., 1951. – 408 с.
7. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 / Ломакович Світлана Володимирівна. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
8. Максимов Л. Ю. Многомерная классификация нерасчлененных сложноподчиненных предложений / Л. Ю. Максимов // Многомерная классификация сложноподчиненных предложений (на материале современного русского литературного языка). – Пятигорск : СГУ, 2011. – С. 337–546.
9. Поспелов Н. С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы / Н. С. Поспелов // Вопросы языкознания. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – № 2. – С. 19–27.
10. Сімович В. І. Граматика української мови / В. І. Сімович. – К. : Лейпціг : [б. в.], 1919. – С. 358–484.
11. Смаль-Стоцький С. Й., Гартнер Ф. Граматика руської мови / С. Й. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – Відень : [б. в.], 1914. – 210 с.
12. Современный русский язык : [учеб. для филол. спец. вузов] / [В. А. Белошапкова, В. Н. Белоусов, Е. А. Брызгунова и др.] ; под ред. В. А. Белошапковой. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Азбуковник, 1997. – 926 с.
13. Христіанінова Р. О. Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія складнопідрядних речень : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 / Христіанінова Раїса Олександрівна. – К., 2013. – 464 с.
14. Чердниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові : [спецкурс для студентів філол. ф-тів] / І. Г. Чердниченко. – Чернівці : ЧДУ, 1959. – 135 с.

A. Onatii

LINGUISTIC STATUS OF PRONOUN-CORRELATIVE SENTENCES: TRADITIONS AND MODERN APPROACHES

Pronoun-correlative sentences became the subject of separate scientific studies in the second half of the 20th century, but even in earlier researches we can find various reflections on their specific structure. The linguistic status of pronoun-correlative sentences still needs clarification, because different linguists outline their definition and place in the classification system in a different way. The purpose of this article is to trace the evolution of views on pronoun-correlated sentence from the origins to modern interpretations.

The first mentioning of the pronoun-correlative sentence can be found in the work of Nikolay Gretsck, written in 1827. At this stage of syntax, the classificational approach was not used, but Nikolay Gretsck was the first to confirm the presence of language constructions called pronoun-correlative sentences, and to insert them in the complex sentences.

Ivan Davydov referred the sentence with the pronoun in the main clause to the subgroup of complex sentences with adverbial clause of manner. He drew attention to the presence of the support unit in the sentences with a pronominal word in the main clause. It was the first fixation of correlative asymmetric pairs in Slavic grammar.

An important step in interpreting a pronoun-correlative sentence was "Ukrainian grammar" written by Stepan Smal-Stotsky in 1919. The authors describe a large number of examples of pronoun-correlative sentences within predicative, subject, object and adverbial sentences, noting special features of the use of connecting means.

Vasyl Simovich considered pronoun-correlative sentences as types of adverbial clauses of place, time, comparison, manner, and result. The linguist emphasizes the presence of the main sentence words that correlate with communications. His work marked productive development of the formal grammatical approach in Ukrainian syntax in the first half of the 20th century.

For the first time the term "pronoun-correlative sentence" was used by Mykhailo Pospelov. He also attempted to classify these sentences. The linguist marked out a pronoun-correlative type among complex sentences of the one-term structure. He noted the presence of prepositive and postpositive structures of this type according to the location of the subordinate clause. These thoughts were developed by such researchers as Ivan Cherednychenko and Leonid Maximov.

A great progress in this field was made by Vira Beloshapkova, who studied pronoun-correlative sentences according to different aspects and marked out 3 types of them. An important contribution to the study was also made by Ivan Vykhovanets, Svitlana Lomakovych, and others.

To sum it up, we should say that in spite of a large number of studies on pronoun-correlative sentences, researchers should continue the work in this field and draw attention to asymmetrical pronoun-correlative sentences.

Keywords: pronoun-correlated sentences, symmetrical sentences, unsymmetrical sentences, correlative block, correlative pair.

Матеріал надійшов 30.08.2016

УДК 81'366.56(045)

Ясакова Н. Ю.

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЙНИХ ЗНАЧЕНЬ ОСОБИ У СЛОВОЗМІНІ ІМЕННИКА

У статті проаналізовано репрезентацію категорійних значень особи за допомогою відмінкових форм іменника. Установлено, що кличний відмінок, для якого характерна функція апеляції, виражає семантику другої особи. Він протиставлений решті відмінків, які, стосуючись ширшої та розгалуженішої сфери репрезентації, реалізують граматичне значення третьої особи. Протиставлення друга особа – третя особа найвиразніше виявляється між вокативом і номінативом.

Ключові слова: особа, іменник, відмінок, кличний відмінок, називний відмінок.

Еволюція наукових поглядів на сутність і структуру морфологічних категорій, їхню роль у граматичній системі мови зумовила актуальність перегляду усталених поглядів на межі та спосіб мовної репрезентації, синтаксичну перспективу морфологічної категорії особи.

© Ясакова Н. Ю., 2016